

“Եւ զայս երկուս լումայս՝ զէտ միոյ նա-
քարակոխ՝ ցանկանալով ցանկացայ արկանել ի
գանձանակ՝ հոյակապ գլորատանն՝ Բարձր Սրբազ-
նութեանդ:”

“Որ թէ՛ օգտարար եւ հաճոյ թուիցի՝
օգտակամ Սրբութեանդ, եւ բարձր հրամանադ
ապմամբ ի լոյս ընծայիցի, ոչ սակաւ երջանկու-
թիւն եւ ինքեան համարի իմն նուաստութիւն,
զտանելով ար-
ժանի՝ ծառայելոյ
մերոյնս յարե-
թասերունդ աղին.
մնամ, Երջանկա-
փայլ Սրբազնու-
թեանդ՝ ամենա-
նուաստ ծառայ
ճշտելոց ի յիշիկ Դե-
պտէ՝ Երբէ Յոգնե-
կեա Բաւաւթի:”

Սոյն ուղերձն
աւարտելով՝ Բա-
ւաւթի մարտն
կը գրէ իւր բժշկա-
րանին յառաջա-
բանութիւնը՝ հա-
մառօտ բայց ի-
մաստնալոց, զոր
արժան կը դա-
տնմը նշանակել
հոս գլխովին:

“Յաւաւթեանս-
նիսն մանաւոր իւր-
այս, համառօտ բժշ-
կութի:”

“Երբ՝ ըստո-
րում ամենայն բա-
նից եւ գործոց օգ-
տակարաց ի լոյս
ածուան է՝ առ

գործածութիւն՝ յապագայսն եկելոց, վասն որոյ՝
պարտաւոր զիս համարելով՝ ըստ տկար կարեաց
իմոց՝ ձեռնամուխ եղէ, զօգտակարագոյն զեղո-
ւոյսն՝ պատահական զանազան ցաւոց՝ ի սեռս
մարդկային ազգի առգիպելոց՝ ի յարականս եւ
թէ յիգականս՝ զփորձիւ եւ կիրառութեամբ
գտեալն իմ՝ ներ քսանեւհինգամեայ աշխա-
տանաց իմոց, կարճ համառօտ եւ զօրեղագոյն՝
ըստ պարգեւեցելոյ աստուածային աստատմի
շնորհացն՝ ի զիր արձանացուցանել, զանուանս

ցաւոցն հայկական բարբառիւ նշանագծեալ, եւ
զդեղորեկոցն՝ ի գիր հայ, եւ ի բարբառ լատին
առ գրելով՝ ի յօգուտ հայկասեռ մերաղնեկոց՝
սիրով աշխատանացս այսմիկ փափագողաց:”

“Եւ պատճառ՝ զայս ոճ կիրառելոյն իմոյ՝
եղեւ նախապէս կատարեալ անտեղեկութիւն
իմ՝ հայկականս իմ լեզուի, եւ երկրորդաբար՝
ըստորում ի բոլոր Եւրոպայ, ի յըռուսաստան,
ի պարսկաստան,
եւ ի Թուրքաս-
տան, ուր ազգը
մեր՝ ըստ մեղաց
մերոց՝ ցրիւ անկ-
մամբ հասեալ կան,
ի տանց զեղափա-
ճառիցն՝ դիւրաւ
կարենալ այնու լա-
տինական անուա-
նակութեամբն
ստանալ զինգրե-
լին. զի հասարա-
կաց է զեղանա-
կոցն՝ այն լեզու:
Որք ինքեանք կո-
չին՝ ըստ լատին
բառին՝ արժեւ-
քայ, եւ ըստ պար-
սից արտաբերու-
թեանն՝ արժարա-
նայ:”

“Յորոց ստա-
նալ կարէ ամենայն
դը Գործուելոյն,
կամ որ նոյն է,
ընեցեփութեամբ, որ
պարսից բառիւ ա-
սի նուիրայ. եւ մէք
գրեմք աստուծոյ՝
կերպ շինելոյ զե-
ղոյն:”

“Իսկ՝ որքան կարողացայ գտանել՝ լատին
անուանց զեղորեկոցն՝ անուանակոչութիւնն, թէ
հայկական եւ թէ՛ պարսիկ լեզուաւ, զայնս՝
յատկապէս փորձիկ բառարանանման՝ պարբերա-
կան կարգիւ գտեալ, ի լատինէ ի հայ բարբառ
եւ ի գիր. ըստ մասնաւորի սոյն գրեցի բժշկա-
կանի՝ ի վախճանին համակցեցի. որ այն եւս՝ յու-
սամ անպիտան ոչ լինել՝ մերս հայկալեանց:”

“Եւ այս տկար կարեաց իմոց պտուղ՝
տեսան է տուրք ի յօգուտ՝ հմանալոյ ախոր-

ԳԵՏՐՈՍ ԶԱԼԱՆԹԱՐԵԱՆ

ժանօք ընթերցողաց, եւ ի յօգնութիւն՝ տկար անձանց կիրառողաց, բաց ի բնական մահաբեր ցաւոյն, որ ի բնութիւնս մեր, եւ ամենից կենդանեաց լինիլ է հարկ՝ յիւրումս սահմանեալ ժամանակի ըստորում՝ չափով եղ տէր՝ ըստ դաւթի՝ դաւուրս մեր, եւ կար զըրութեան մերոյ՝ որպէս ոչինչ է առաջի նորա, եւ ընդունայն, որ ի ամենայն մարդ մեղի: Չի զինչ է կենսք մեր՝ եթէ ոչ՝ ընթացումն առ մահն, եւ յարգանդէ մօր՝ առ գերեզմանն դիմել. ըստ որում՝ ըստ սենեքայի՝ հանապաղ բառնի մասն ինչ ի կենաց մերոյ. ի յաճիլն՝ նուազմել. զայս օրս՝ ընդ մահուան բաժանմը. եւ ի միջ զրանէ ի մտանելս մեր ի կենսս, յայլմէ դրանէ ելանել սկսանիմք:

«Ուստի՝ ըստ փանաքի կարեաց իմոց՝ եւ ես տգնութեամբ աշխատօղս յուսով՝ ի յառաջիկայ գործս այս, ճանապարհորդս ընդ յարգելի եղբարսդ իմ՝ ի կենցաղոյս այս ուհի ժտմով մեծաւ թանկանալօք, զի ի յօգնելի մեր ի սմանէ՝ յիշման արժանի համարեսցիլը

չէս շտապէնցէ նոստոր
Բժիշկ Պեղբոր՝ որքէ Յո-
նանէս Բալանթի, որ
Յոյսի Բալանթի Մարտիկոսի

Սոյն յառաջբանութիւնս հինգերորդ է-
ջնն սկսելով՝ կ'աւարտի վեցերորդ էջնն վրայ, որմէ
վերջն եօթներորդ էջնն վրայ՝ կը սկսի Բժիշկ Բալանթի:

Բժշկարանս կը բաղկանայ քսան գրութիւն-
ներէ, կամ՝ ինչպէս գրուած է գրքին մէջ՝ Պրակ-
ներէ, որք այլեւայլ հիւանդութեանց յատուկ
գեղարարքը կը պատուիրեն, եւ նոցա պատրաս-
տութիւնքը կը ցուցնեն: Բաւ կը համարիմ ես
նշանակել հոս միայն սոյն պարանիտուն վերնա-
գրիւր, որ ամբողջ գործոյն պարունակութեան
վրայ կրնան մեզ կատարեալ գաղափար մը տալ:

«Պրակ Առաջին» (էջ 7) Յաղագս փոխադրանք գե-
ղոյն, լուծարական դեղորոգիք եւ դեղոյն ճշդից:

«Պրակ Երկրորդ» (էջ 19) Յաղագս նորածին երե-
խայից՝ եւ փոքրիկ մանկանց՝ զանազան տեսակաւ՝ լուծող
եւ ներկայայն զաղան մաքրող դեղորոգս պատրաստելի:

«Պրակ Երրորդ» (էջ 24) Յաղագս տեղից ցաւոյն,
որ պատճառի կամ՝ յամենայնու՝ աւուր, կամ՝ երկօրեայ,
եւ կամ՝ եռօրեայ, որ նախ դողալոյն, եւ ապա տաքու-
թիւն ի վրայ ածէ:

«Պրակ Չորրորդ» (էջ 26) Յաղագս ջնուցիչ
ցաւոյն, որ է մշտակայ եւ անփնէլ տաքութիւն՝ որ ի
զանազան կերպ մրսածութենէ պատահի:

«Պրակ Հինգերորդ» (էջ 32) Յաղագս փորագնա-
ցութեան ցաւոյն, անարիւն եւ կամ՝ արեամբ, որ յա-

ռաջանայ ի զանազան պատճառէ, զորս ի հիւանդէն
հարցաքննեալ իմանալ պարտին:

«Պրակ Վեցերորդ» (էջ 35) Յաղագս զանազան
տեսակ ցաւոյ՝ ոտամեքի եւ աղեացն, որ հասարակաբար
սանձը ասի:

«Պրակ Եօթներորդ» (էջ 37) Յաղագս կալուածոյ
լեարդին, կամ՝ փայծեղան եւ նիւթատու խերոցն օտա-
մաքին, եւ արեացն: Երորդ յառաջանայ ցաւն դեղնու-
թեան, գեղոյն եւ սեւոյ: Եւ սկսուի:

«Պրակ Ութներորդ» (էջ 40) Յաղագս ջրգողու-
թեան ցաւոյն, որ յառաջանայ ի նուազ ջրագալուսութենէ
արեանն ի յարիւնային նրբագոյն երակունս փորտուցն:

«Պրակ Իններորդ» (էջ 44) Յաղագս ցաւոյն մի-
զարգելի, որ ուսմորեն՝ գոգկայ ասի, ցաւս այս յառա-
ջանայ ի պատճառէ կալուածոյ երկկամանց, (որ պղծեց
ասին): Եւ ջրմղուկ երակացն առ բուշուն միջի:

«Պրակ Տասներորդ» (էջ 47) Յաղագս ցաւոյն սեր-
մակաթութեան, որ ասի ոտալանալի:

«Պրակ Մտասներորդ» (էջ 51) Յաղագս կանանց
տեսակաւ թեան արեանն կայ գալցն:

«Պրակ Երեսներորդ» (էջ 56) Յաղագս ցաւոյն՝
խթնախտութեան, որ ըստ լատինացոյց հեմորոիդէս ասի,
եւ ըստ այլազանացն բաբասիլ, կամ՝ մայասիլ ասի:

«Պրակ Երեսներորդ» (էջ 59) Յաղագս պո-
ղազայլ ցաւոյն, որ լինի յօղուածս ոտիցն, եւ ի մա-
ռուս խաղախոցն:

«Պրակ Չօթներորդ» (էջ 61) Յաղագս՝
մշտատեւ սաստիկ գլխացաւութեան, որ յառաջանայ ի
զանազան պատճառէ: Յաղագս լուսնոտութեան ցաւոյն:

«Պրակ Հինգերորդ» (էջ 66) Յաղագս ալացի,
ակննջաց, ատաման, եւ ուլան ցաւոյն:

«Պրակ Վեցերորդ» (էջ 70) Յաղագս բա-
րակացաւոյն՝ որ վերմէ ասի:

«Պրակ Եօթներորդ» (էջ 73) Յաղագս ու-
կարեկութեան, կամ՝ խոլալեաց յօղաւածոց ոսկեացն՝
ի տեղոյն դուրս անկման եւ կամ՝ ջրաց ոլորման:

«Պրակ Ութներորդ» (էջ 76) Յաղագս զա-
նազան տեսակ վիրաց, յարտաքուստ յանձն ումք եղելոց:

«Պրակ Իններորդ» (էջ 79) Յաղագս բո-
րոտութեան՝ կամ՝ քոտոտութիւն անուանեալ ցաւոյն:

«Պրակ Բասներորդ» (էջ 82) Յաղագս նորագեւո-
կաթիլ դեղոյ միջ՝ պահպանողի առաջնութեան անձին,
(որ լատիններէ կոչի, էլիքսիլ անթիֆէթիլէնցալէ):
այսինքն՝ կաթիլ, պահպանող առաջնութեան եւ կենի,
եւ դեղ՝ ընդգէմ՝ մահտարածմով ցաւոյն:

Եւստ սոյն քսան պրակաց, որք՝ ինչպէս ը-
միւր յառաջագոյն, զանազան հիւանդութեանց
յատուկ այլեւայլ գեղերը միայն կը քարոզեն,
Քայանութեանն՝՝ այսպէս առ այսորիկ բաւ է,
վերջագրով կը գրէ հետեւեալ վերջաբանու-
թիւնը:

«Եւստ՝ զայս քսան ի կիրառութիւն գործոց
բժշկականաց՝ ըստ զանազան տեսակաց ցաւոց՝
համառօտապէս գեղորոգիք գրութեամբ՝ յարմա-
րօրէն գործածութեան կերպիւն՝ յընդհանրէ մինչ
ցըլվախման աշխատութեանն՝ բաւական համա-
րիմ՝ ընդհանուր արժանապատիւ աղգիս մերոյ

Հայկազնոյ, զոր առանց հմուտ բժշկի ի կիրառելու կարեն յամենայն ուրեք, բաց ի ծայրագոյն աստիճանի եղեալ ռմանց ցաւոց յարատեւից, եւ կամ փոփոխականաց, զորս հմուտ եւ ճարտար բժշկաց է ցուցանելի, ի ձեռն որոց՝ մանրաբնին հետազոտութեամբ՝ ըստ պարագայիցն ցաւոց՝ պահանջան դեղորայքս յարմարեալ՝ քոցէ առողջութիւն՝ բժշկելին, եւ բնական աստուածասահման վճռան վճախից անբժշկելին: Այսքանս՝ որպէս պատճառս տալով մակացու իմաստնոց՝ ընթերցողաց, եւ գործածողաց բանին, զի առաւել եւս իմաստնագոյն լիցին ըստ իմաստնոյն, ամփոփեալ զգրչիս ընթաց ի վարչամակ խոնարհութեան ժտեմ ի բնաւիցդ թախանձանք: զի եթէ վիդպակ ինչ գրեալ իցեմ գրով մարդ սխալական՝ եւ պատաղեալ ի հոգս աշխարհիս, երկայնատութեամբ եւ բնական կարեկցութեամբ ներիցեք, զի ոչ եթէ կամաւ եմ գործեալ, այլ յանգեստ: Ուստի՝ ապաւինելով ի բարեմտութիւն արժանապատուութեան ձերոյ՝ համարձակեմ խոնարհամիտ սրբիւ ընծայել՝ ի գործ բժշկականութեան՝ զբաղմամբ աշխատութեանս իմոյ զպտուղ, ի փառս եւ ի պատիւ հաստէին բնութեանց՝ ամենաբարի բարեբախտի աստուծոյ. որ է օրհնեալ յաւիտեանս ամէն:

Սոյն վերջաբանը կ'աւարտի 84րորդ էջին վըսյ, ուր կը կարդացուին նաեւ՝ «Է՛ւր Բէ՛ւլ-Է՛ւր» բառերը, որոնց ներքեւ գրուեալ է Տեառն մերոյ պատկերը բարձեալ է հրեշտակաց եւ ի միջի՝ «Յիւսուս» գրուած:

Բժշկարանիս կը յաջորդէ իւր Բառարանը, որուն առաջին էջին վըսյ՝ հատորին 85երորդ էջը՝ կը կարդամք դարձեալ բժշկարանին առաջին երեսագիրը, յորում վերնագիրը միայն փոխուած է եւ եղած՝ «Բառարան նամուօս սոյնոյ Բէ՛ւլ-Է՛ւր» եւ թուականն ալ՝ «Յա՛գ 8էառն 1793. Աղբի՛ք 6էն», ուստի դատելի է՝ որ բառարանիս տպագրութիւնը մի ամիով կրտսեր է քան զիւր բժշկարանին տպագրութիւնը:

Երեսագրին ընդգրկմանովը՝ 86երորդ էջին վըսյ՝ կ'սլ համառօտ յառաջաբանութիւն մը բառարանին՝ այսպէս.

«Յա՛գ-Է՛ւր-Է՛ւր»:

«Համառօտ Բառարանս՝ անուանց դեղութիւց, որ ի լատին բարբառս, եւ ի հայ գիր, ի յառաջին մասին գրեցեալ, զնոյն եւ աստնօր՝ պրբնական կարգի շարադասութեամբ՝ ըստ իմ անզօր կարեաց, զմանց զհայկական հասա-

րակ ուսմական անուանակոչութիւնսն, զմանց՝ պլազգական, եւ զմանց՝ ռուսաց լեզուան, որքան կարողացայ՝ ի լոյս ածի ի գիր արձանացուցմամբ:»

«Իսկ՝ ուրանօր ըստ ամենայնի տկարացաւ ջանն իմ՝ ի գտանել զիսկական անուն՝ նոյնոյ լատինական բառին՝ ի մեր՝ կամ՝ յայլ լեզու, հարկիւ բռնագատեցեալ ի յօգօրութեան, ձեռնարկի ի մեկնել եւ ի պարզապէս բացայայտել զնոց նոյնով անուամբ եղեալ զերին՝ զքնութիւնն, զգօրութիւնն, եւ զօգտակարութիւնն. զի գոնէ պնու ծանուցեալ զնշուածին իրին՝ բանասէր ընթերցողացն, եւ ըստ կարգի կիրառողացն ի ծանօթութիւն յառաջանայցեն, եւ կամ բաւականին օգտիցին:»

«Քանզի՝ իմ ջան էր ըստ ամենայնի՝ կարողանալ կերպիւ իւր ծառայել առ օգուան՝ հայկասեռ եւ համասերունդ՝ իմն ազգակցաց արժանապատուից, եւ գտանիլ նոյնոյ հասարակութեան մարմնոյն՝ քրիստոսի գլխոյ՝ ոչ բոլորովին անօգուտ, այլ՝ թերեւս մինն ի կարեւորաց՝ անդամ. աշխատող ի սէր՝ համահետ՝ համըռտ ընթացողաց առ յոյսն բնաւից՝ եւ ի նպատակն կենեաց եւ փրկութեան՝ քրիստոս, ի փառս՝ օրհնելոյ Տօր նորին իսկակցի, եւ սուրբ հոգւոյն՝ եւակցի. որոց միաբուն թութեանն եւ անբաժանելի աստուածութեանն՝ ընդ ձեռք արժանապատիւ հայկասերնոցդ՝ գոհութեամբ հանդերձ՝ երկպագելով փառս մատուցեալ՝ մնամ գերապատուելութեան ձերոյ՝

Ամենանուատ ծառայ՝
Ջո՛ւլ-Է՛ւր Բէ՛ւլ Պե՛րսէ՛ս
որդէ՛ Յո՛հաննէս Քա՛ւռն
Խա՛րէ:»

Բառարանիս բառերն ընդ ամենը 363 հատ են, բոլորն ալ լատիներէն, որոնց դիմացը գրած է ֆալանթարեան անոնց հայերէն նշանակութիւնը, երբեմն միայն անոնց յատուկ հայերէն բառերը զնելով, երբեմն ալ՝ առ ի չգտէ հայերէն իսկական բառից՝ մեկին բացատրութիւններ գրելով, որպէս եւ կը խոստովանի հնչիւնակն իւր յառաջաբանին մէջ. սակայն այստե հանդերձ ապագայ հայ բժշկական բառարաններու առաջնորդ կարելի է նկատել համառօտ բառարանս՝ յորում բժշկական բացատրութիւնք այնչափ պարզ են եւ լաւ՝ որ եթէ արդի ժամանակներս յօրինուած լինէին, պիտի ըսէի որ ինքեմ կամ Ռօպէլէի բժշկական բառարաններէն ընդօրինակութիւններ են:

Բառարանէն յետոյ՝ հատորին վախճանը կը կարդացուի յիշատակարան մը՝ զոր տոհմային պատմութեան կարևոր էջերէն համարելով կ'ընդօրինակեմ զայն հոս կէտ առ կէտ.

“ԱԼԵՔՍԱՆԴՐՈՍԻ ԸՆԴՈՒՄՈՒՄ, Ե՝ յԻՆԴՈՒՄՈՒՄԻ ՏՊԵՆՈՒՄՈՒՄԻ ԿՈՒՄԱՆԴԱՆՏԻ”

“Փառք պատիւ եւ երկրպագութիւն, գոհութենական անլուրի փառատրութեամբ, երբեակ եւ մի անբաժանելի Աստուածութեանն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ: Որ արժանացոյց զորացոցանելով զմերս տկարութիւն, հասանելի ի յաւարտ՝ տպագրութեամբ ի լոյս ընծայեալն, փոքրաբանակ, բայց բազմահարուստ բժշկարանիս”:

“Արդ՝ ընթերցողք եւ վայելողք զոյն, պարտաւոր զձեզ համարեալիք, ի մաքուր եւ յազգու յազօթն ձեր՝ յիշատակելոյ դարձանին յիշման՝ զտունին օրհնութեան, եւ զնպատակն թափանցանական կատարելութեան, զի Յուրաթ բնակեալ զճաշկայեցի Պայծառ Իշխան՝ զԱղայ ԅօհաննանն Ասեմախորհուրդ եւ Գերաշահնար: Որ իւրական արդար եւ տիրապարգեւ վաստակօք, արգեամբք եւ զոյրէք, ներ Հիւսիսական Տէրութեանն ի՛նչոր Նախիջեան քաղաքի, զերկուս՝ լուսաւորութեան մտաց՝ բարոյց հայկազանց՝ բարեառութիւն Գարոցս, եւ արտաքին մակացութեանց բարեկարգ Ուսումնարանս, յառնու Յուրք Աստուածածնի, եւ յանուն Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորիչին մերոյ՝ նախայօժար արիտանօք հաստել հաճեցան, եւ զոր խորհեցան՝ զուարթամիտ տրուիք իւրովք՝ ի յանկ հանեալ՝ ի կատարն հասցոյց. ընդ նոսին եւ զցանկալի զայս Տպարան՝ արիիանման պայծառացոցեալ, եւ ամենայն հարկաւոր պարագայիւքն լիացուցեալ՝ անուիրեաց ի վայելս բոլորի յարեթական սերնդոցս լուսաւորեակրսնից”:

“Ասան որոյ՝ ի վերոյիշատակեալ Պայծառ Իշխան Աղայ ԅօհաննանէ պայծառազարդեալ Տպարանն նորահաստատ՝ ինքնայօժար կամօք փախաբեաց, ի պատիւ եւ ի փառս՝ տիրաբար երախտեալ բարեկարգ իւրոց զառ ի ջուղայեցի ճարտար բժիշկ Պարոն Պետրոսէ, Անուսասերունդ յՈրդւոյ՝ ԅօհաննէս Քալանթարի, շարագրեալ զբազմաօգուտ Բժշկարանս՝ ընդ Բառարանին իւրոյ, (զոր ընծայեալ եւ շոյակապ Գլքբատան՝ Հիւսիսային կողմանն եղեալ ամենայն ազգիս հայոց Առաքելաշաւիղ՝ Աղգասէր Առաքնորդի՝ Իշխանազնեալ Տեառն ԅօվսէփայ Սրբա-

զան Արք Եպիսկոպոսի Սանահնեցւոյ Երկայնաբաղուկ Արդութեանց. որպէս տեսնի եւ ի յառաջբանութեան իւրում)՝ արմատ ի լոյս ընծայել՝ Թուով վեց հարիւր, յատկական ծախիւք՝ նոյն Պայծառ Իշխան՝ ջուղայեցի Աղայ ԅօհաննանին”:

“Որոյ զտուրսն՝ ամենամեծն աստուած՝ ընդ այլոց զուարթամիտ առատաձեռնութեամբ՝ յայս գործ ազգաօգուտ՝ ինքնակամ օգնողացն անձանց բարեսիրաց. բնակելոց՝ ի զանազան գաւառս՝ ի կողմն Հնդկաց՝ յարեթատոհմ եւ հայազարմ լուսաւորադասանց՝ առատաբաշխ սրոցն՝ ի փառս եւ ի պատիւ իւր վերընկալցի. զբարեբխան նպատակն՝ յուսոյ եւ անկեալութեան բնաւիցն՝ անվերպ պահմամբ՝ ի յանկ հանցե. եւ զբարի յիշատակս իւրաքանչիւրոցն՝ ի յանձնելի երանական մատենի իւրում արձանացուցե”:

“Ի վախճան բանիս՝ ինքերեւով յամենուրոմ՝ բարեբարեկ աստուծոյ՝ յաւելում եւ երկարութիւն անգին եւ պատուական կենաց մեծախորհուրդ առնս աստուծոյ, եւ բարեբողոք զատեբացն, եւ բոլորից արեանկից մեքաւորացն, յիշման արժանի համարեալիք զի՛ բրիտոսս հանգուցեալ իւրակիցն նորին՝ զԳուրխտան Տիւիին, զՀայրն՝ Քալանթար՝ ԅպիօրն, զՊայրն՝ Մերեան Տիւիին, զՊապն իւր Գէրաք Աղայն, եւ զՀանիկն իւր՝ Թագաւոր Տիւիին, որոց ամենեցուն առ հասարակ՝ ամենաբարին աստուած՝ ըստ մեծի ողորմութեան իւրում ողորմեսցի. եւ անձառելի ներողութեանմըն՝ գթեացի”:

“Եւ ձեզ ընդ մեզ՝ բարեմտութեամբ աղօթողացը՝ մասն բարեաց՝ անտի պարգեւեցի. ամէն”:

Այս յիշատակարանէն գտանել է՝ որ Նախիջեանու տպարանին հրատարակած առաջին գիրքն եղած է բժշկարանս, որոյ համար արձանագրուած տողերը կը ցուցանեն թէ քանի մեծ կարեւորութիւն ունեցած է այն՝ զարմ յառաջ: Այսօր իսկ, մինչ բժշկական ամէն օրէնք եւ գրութեան վեր ի վայր յեղաշրջուած՝ հնոց տեղ միշտ ներքեւ կը տնօրինուին, այսօր իսկ, կ'ըսեն, գեւ կարելի է անմահին ջուղայեցւոյ բժշկարանին, գիմէ եւ նորա պատուիրած դեղերէն օգտիլ եւ նպաստիլ մեծապէս: Չեմ ուզեր առ այժմ գրել հոս իմ բժշկական կործիքն ու դատողութիւնը սոյն գեղերէնց մասին: Նոցա համար մեր ապագայ զ՝ ընդ բժշկական Պատմութեան, մէջ ընդարձակ էլեր խոստանա-

լով այժմէն, կը յաւելում՝ թէ հարեւանցի աշխատութեամբ եւ ավայփոյ շարագրութեամբ ի լոյս բերուած գործ մը չէ այն. երկար եւ բազմամեայ տրնութեամբք գրուած բժշկարան մին է այն, քառորդ դարու փորձառութեան մը արդիւնք, որպէս կը յայտնէ զայս ֆալսթարեան իւր յառաջաբանութեան «եւ կիրառութեամբ գտնալան իմ» ներ քսանեւհինգամեայ աշխատանք իմոյ, սողորով, եւ վերջաբանութեան «ըզպզմանայ աշխատութեան իմոյ զլրատու» բառերով:

Պեդրոս Բալթիմորէան ծնած իննելով 1735 թուականին Բրիտտոյի, ինչպէս կը կարդանք նորա կենդանագրին ստորոտոյ, յայտնի ինն է՝ որ բժշկարանս շարագրած ժամանակ 1789 ին 54 տարեկան էր նա: Իւր գրած յառաջաբանութեանն ուսանելով թէ 1789 ին արդէն 25 տարուան բժիշկ էր, դիւրին է ասել՝ թէ Պեդրոս իւր կենաց 29 երորդ տարին կամ քիչ յառաջ սկսած է բժշկութեան արուեստը: Եթէ նա իւր բժշկական ուսումը Ռուսիոյ մէջ առած չէր, զոր չեմ կարծեր, իւր ստորագրութեան քով նշանակուած «որ այժմ (այսինքն 1789 ին) բնակիմ ի Մոսկով մայրաքաղաքօրս Ռուսաց» բառերն դատելով՝ կ'ըսեմ որ անշուշտ բժշկութեան կ'ընէր նա Մոսկովայի մէջ, ուր հարկաւ եւ մեծահամբաւ ճարտարութեան հռչակն հանած բժիշկ մըն էր: Դասիքեւանտո տպագրիչն յամի 1793, բժշկարանին ճակատն եւ վերջը, ֆալսթարեանի անունը «ներհոռն բժիշկ», «ճարտար բժիշկ, անականներով կ'արձանագրէ:

Իւր հոծ հմտութեան հետ կը կրէր նա անշուշտ, որպէս դատելի է իւր գրուածներէն, ազնուամիտ խորհրդութեան, վեհանք մարդասիրութեան եւ երկիւղած աստուածպաշտութեան վեհ զգացումներն, որք ճարտար բժիշկի մը գլխաւոր եւ առաջին յատկութիւններն են: Քալանթարեան՝ որ բժմանակին գիտութեանց քաջհմուտը, ունէր անդամազնեական եւ ակադեմիական լաւ ծանօթութիւններ, բուսաբան եւ դեղաբան՝ էր նա կարող բժիշկ մը, ներկուռ իւր արուեստին մէջ մի ծիւղերուն:

Հմուտ մաթեմատիկ չքնաղ բարբառոյն (թէ եւ գովելի խոնարհութեամբ անտեղեկ այդպէս զննք կը խոստովանի իւր յառաջաբանին մէջ) իւր բժշկարանը գրած է նա գարաւու, դիւրահասկանալի ոճով, խառն բժշկական-փիլիսոփայական գաղափարներով, որք գրուած ին քաղցրութիւնք կ'աւելցնեն: Մեծ իրաւամբ ուրեմն զֆալսթարեան համարելու ենք ԺՆԵՐՈՐԴ

դարու հայ բժշկաց նշանաւորագոյնը, ԺՆԵՐՈՐԴ դարու, յորում՝ ինչպէս կը գրէի եւ հերում, հայ բժիշկ-գրիչներ վաղուց լուծ էին եւ Ջուլիպեցոյն բժշկարանը միայն կը տպուէր ու կը բարբառէր:

Ջուլիպեցոյն բժշկարանը զուտ անձնական փորձառութեան արդիւնք մըն է, ուր ոչ օտար բժշկարանաց փոխառութիւնք կը տեսնուին, ոչ ալ օտար բժշկաց դեղագիրներու հաւաքածոյն կամ անունները կը կարգացուին: Յոհմային բժշկարանաց իսկ հետեւողութիւն չէ այն. մեր նախնի բժիշկներէն եւ ոչ միոյն անունը կը գտնուի մէջը: Եզպէան աշխատութիւն մըն է, որ թէեւ համառօտ, («փորձաբանակ», ինչպէս կը գրէ հատորին վերջն եղած յիշատակութիւնը) բայց բազմահարուստ է, որպէս կը յարէ նոյն յիշատակարանը:

Բժշկարանէս 600 օրինակ միայն տպուած է ժամանակին, եւ այսօր ինչպէս ըսելն յառաջագոյն, բոլորովին սպառած, գրեթէ անգլխտ գիրք մը եղած է այն:

Արզումանց յաւերթայիշատակ Սրբազանին նուիրեալ այս գործը, որ արդէն հարիւր տարիներու ինքը կը կրէ, բաղձալ էր որ բարեկարգ բանասիրի մը շնորհիւ վերստին ծնանէր եւ ամենուն գրադարանին մէջ փայլէր, ոչ թէ միայն ի յիշատակ անմահ Բալթիմորէան Բժիշկի, որ շարագրած է զայն յօգուտ հասարակաց, այլ եւ ի յիշատակ Ջուլիպեցի Գեորգեանտո ինչպէս որ գար մը յառաջ Դուրախիքեանտո տպագրին տպարանը հաստատելով՝ բաց ի բժշկարանէս ուրիշ շատ հազուագիտ գործերու հրատարակման պատճառ եղաւ, եւ ի մասնաւորի Տելեմաքայ Արկածից անդրանիկ թարգմանութեան յամի 1794, որպէս գրած եմ 1887 ին Կ.Պօլսոյ «Արեւելք» օրագոյն 1103 թուոյն մէջ:

Տեղեկութիւն չունիմ թէ ֆալսթարեան ունէր բժշկական ուրիշ աշխատութիւններ: Դժուարահաւատալի է, որ այսպիսի բազմահմուտ բժիշկ մը իւր կենացը մէջ մէկ երկասիրութեամբ միայն գոհանար:

Գիտակ չեմ բնաւ նորա կենաց մանրամասնութեանց: Ինքը՝ որդի Յօհաննէս ֆալսթարի՝ զաւակ էր բժիշկի, ունէր զաւակներ, թողուց իրեն արժանաւոր յաջորդ, մինչեւ երբ ապրեցաւ. բժշկարանիս տպագրութեան 1793 թուականը նորա 58 տարեքը կը յայտնէ, աւելի տեւեց իւր կեանքը, ո՞ր թուականին մեռաւ, ո՞ր

Տես «Արեւելք», Թիւ 1928, 2 յուլիս 1890 ամի:

է գերեզմանը, Մոսկուա՝ կը հանգչին նորա անձինները թէ այլուր, քաղցը է մեզ դիտնալ այս ամենը ամբողջացունելու համար 18երորդ դարու հայ Բժշկական Պատմութիւնն՝ որուն վերջին անունն եղաւ Զօւլայեան Պետրոս Բէկլէ Բաւալիստար:

Իսկիւտար:

ՏՐ. ՂԱՀՐԱՄ Ե. ԹՈՐԳՈՄԾԱՆ

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ԴԻՏԱԳՈՐԾԻՆԵՐ ՏԱՃԿԱՆՈՅԻՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ՎՐԱՑ Ա.

Հատ հետաքրքրական տեսարան կ'ընծայէ այն խորին զանազանութիւնն, որ կ'երեւայ այսօր հայ ազգի երկու գլխաւոր բաժանմանց, այսինքն՝ Տաճկահայոց եւ Ռուսահայոց մէջ: Ամէն մի քայլափոխին անհերք եւ տեսնուի այս զանազանութիւնը, որ իւր հիմնական պատճառներէն մին ունի — սկզբնական դաստիարակութեան մէջ:

Թողլով այն տարբերութիւնն, որ կը պարզուի հասարակական կազմակերպութեան, տնտեսական եւ կրթական հոգի վրայ, մենք այս անգամ կը խօսինք Տաճկահայոց եւ Ռուսահայոց գրականութեան ուղղութեան վրայ, որ շատ որոշէ կերպով ի յայտ կու գայ փոքր ի շատէ մտադիր եղողին համար:

Նախ քան գրականութեան ընթացքին քննութեան մէջ մտնելը՝ մենք հարկ կը համարինք պարզել միանգամ ընդ միշտ որ տաճկահայ գրականութեան շրջանին մէջ չենք դնել ընտա Միխիթարեան երկու Միաբանութիւններն, ինչպէս որ ցայժմ սովորութիւն է եղած անել: Միխիթարեան Հայերն բոլորովին առանձին դասակարգ կը կազմեն, որոնք ինչպէս Տաճկահայոց՝ նոյնպէս եւ Ռուսահայոց վրայ իրենց գրական ազդեցութիւնը գործ են դրած եւ կը դնեն. բայց ինքն ըստ ինքեան նոքա միայն աշխարհ եւ կրթութեան են եւ ոչ թէ մասն Տաճկահայոց եւ Ռուսահայոց այժմեան գրականութեան: Ղենեստի եւ Ղիննայի վանքերն այժմ՝ մեր մատենագրական քննադատութեան տեսակէտով՝ պէտք է կատարակապէս անկախ դրել մէջ դուրսն: Նոքա ունին Կ առանձին գրականութիւն, զոր մենք կը կոչենք Միխիթարեան Մատենագրութիւն, եւ որ այս ընդհանուր կուսման ներքեւ երկու իրարմէ շատ որոշ եւ այն՝ շատ մեծ դիրութեամբ զանա-

զանքն բաժանուցին ունի. կամ աւելի լաւ է ասել՝ երկու տարբեր գլխաւոր գոյնքի կը բաժնուի՝ Ղիննայի եւ Ղենեստի: Եւ այս երկու պարոջներն ալ, որ նոյնպէս զուրկ չէ շահեկանութենէ, նոյնչափ կը տարբերին իրարմէ, որպէս Տաճկահայոց եւ Ռուսահայոց գրականութիւնները: Միխիթարեանց գրականութիւնը բոլորովին տարբեր պարագայից մէջ է յառաջ եկած, եւ տարբեր պարագայից մէջ ալ կը յառաջանայ:

Ճիշդ է որ Միխիթարեան Մատենագրութիւնն անհամեմատ աւելի մեծ ազդեցութիւն է ունեցած Տաճկահայոց քան Ռուսահայոց գրականութեան վրայ, եւ այն պատճառով ալ է՝ որ մինչեւ հիմայ զայն եւս կը միացընէին ուղղակի տաճկահայ գրականութեան հետ: Բայց ի՞նչ է փոքր ինչ խոր կերպով քննելու լինիք, կը համոզուինք՝ թէ որքան ալ մեծ եղած լինի այս ազդեցութիւնը, այսու ամենայնիւ Միխիթարեան մատենագրութիւնը միշտ պահած է իր ինքնուրուիւնն, եւ իւր սահմաններն ընդարձակելով՝ հանդերձ՝ երբեք չէ ձուլած իրեն հետ մեզ ծանօթ տաճկահայ ընդհանուր գրականութիւնը: Միայն է կարծելն որ այս վերջինը բոլորովին առաջնոյն ծնունդն եւ հետեւութիւնն է, քանի որ գրական արդեանց փոքր համեմատութեամբ ալ կը տեսնուի թէ տաճկահայ կամ — աւելի պարզ խօսելով — պորական գրականութիւնը՝ թէեւ երկար ժամանակ հարկատու է եղած Միխիթարեան մատենագրութեան, բայց ոչ ել՝նք իր որոշ նկարագիրը թողած. եւ արդէն տաճկական տարիներ կան, որ նա աստիճանաբար դադարած է հարկատու լինելէ եւ այժմ՝ շատ աւելի ընդարձակ տարածութիւն ունի քան Միխիթարեան մատենագրութեան գաւիթն, ուր երբեմն փարախած էր ինք: Այժմ այս երկուքը՝ այսինքն արդի տաճկահայ գրականութիւնն ու Միխիթարեան մատենագրութիւնը՝ պարզապէս դաշնակիցներ են միմեանց: Հարկատուութեան շրջանն անցած է առաջնոյն համար: Բայց անտարակուսելի է նաեւ՝ որ Միխիթարեան մատենագրութիւնը շնորհիւ իւր անցեղոյն՝ որ կու տայ իրեն հաստատուն կազմակերպութիւն, զօրաւոր դաշնակից է, պատրաստ միշտ օգնութեան ձեռք կարկառուել իւր ընկերին, որուն այնչափ մեծ հոգածութիւն է ցոյց տուած՝ նորա տկարութեան եւ ահաստութեան ժամանակ. ուր որ միւս դաշնակիցը՝ տաճկահայ գրականութիւնը՝ մինչեւ ցայժմ ոչ մի նշան ցոյց չէ տուած այնպիսի զօրաւոր քայլի, ուսկից օգուտ քաղել կարողանային նաեւ Միխիթարեանները: